

Mål & Mæle · 4

21. årgang, december 1998

Grammatik er sjov

Hvornår er risikoen for at miste cyklen størst, når »cykler fjernes uden ansvar«, eller når »cykler bliver fjernet uden ansvar«? Hvornår var opdagelsen størst, når man lige har mødt en gammel ven og kan fortælle, at »han var skaldet«, eller når man siger, at »han er skaldet«? Det ved sprogbrugerne, og grammatikerne fryder sig over at beskrive det. Tag del i glæden

side 6

Helt katolske fornavne

De gode, gamle danske navne er for det meste katolske helgen- og helgenindenavne. Jørn Bendix har set på fornavne og fortæller, hvor navnene kommer fra. Han har også forklaring på, hvorfor der stadig er flest katolske fornavne i brug.

Side 11

1902, 1948, 2002?

Småjusteringerne af retstavningen i 1955, 1986 og 1996 tæller ikke som egentlige stavereformer. Så måske er der så mange hængepartier og så megen utakt i danskernes stavning, at det var på tide med en rigtig reform. Seniorforsker Henrik Galberg Jacobsen fra Dansk Sprognævn overvejer sagen

side 16

Det Flyvende Kommakorps

Fem kommapiloter fra Københavns Universitet viderebringer deres erfaringer med at undervise i nyt komma, afløseren for pausekommaet. Her er et godt sted at tage bestik og sætte kurs mod nye kommaer. Prøv også kommatesten på bagsiden.

Side 22

Sprogligheder 2

Glæden ved grammatik 6

Et godt dansk navn 11

Den næste retskrivningsreform 16

Nyt komma 22

Valte, se skalte 28

Sprogviden 32

Skriften [er] en løftestang, ved hvis hjælp barnet kan hæve sig ud af den umiddelbare situations fængsel, så det kan overskue ikke blot sit eget sprog, men ... nærmest hele virkeligheden – fra et højere, mere reflekteret og bevidst plan.

Ingvar Lundberg

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 17, 2. th.
2860 Søborg

? Begynderundervisning i læsning

Min søn, som går i 1. klasse, har endnu ikke lært at »stave« sig igennem ord, når han skal læse. Jeg har spurgt læreren om, hvornår børnene skal lære det. Da jeg selv gik i skole, lærte vi at sætte bogstaver sammen til ord allerede i begyndelsen af 1. klasse. Min søns lærer siger, at børnene først skal lære nogle ord at kende som helheder (»ordbilleder«), og at det er vigtigt, at teksterne er meningsfulde for børnene. Derfor er der heller ikke så mange lette ord i læsebogen, *so, ko, sø, ø* og *å*. Og så siger læreren, at der er mange ord, som ikke skrives »lydret«, og som børnene derfor ikke kan »stave« sig igennem, men som de må lære at genkende som helheder. Det kan godt være, at læreren har ret, men jeg synes altså ikke, at vores søn lærer at læse rigtigt. Han gætter

bare, eller også spørger han mig, hvad der står, indtil han har lært læsebogen udenad. Kan det være meningen, eller er det bare mig, der er gammeldags?

Kenny Gotmand, Amager

! Det er selvfølgelig meningen, at din søn skal lære at læse. Det er ikke noget gammeldags synspunkt. Han lærer ikke at læse ved at gætte blindt eller ved at forsøge at indprente sig alle læseboogens ord som tilfældige sorte krummelurer, dvs. som visuelle helheder. Dertil ligner ordene hinanden alt for meget. Den såkaldte ordbilledmetode virker ikke i rendyrket form. Børn, som bliver undervist i at indprente sig ord som helheder, lærer i gennemsnit kun 60 - 100 forskellige ord om året, og det er næsten ingenting. Når de ikke genkender ordene, har de ingen anden mulighed end at gætte eller spørge én, der kan læse.

Jeg ville nu også blive meget overrasket, hvis din søn blev udsat for en rendyrket ordbilledmetode. Det almindelige er at servere en metodeblanding for eleverne. Blandingen varierer så en del fra lærer til lærer. De seneste årtiers forskning i begynderundervisning har dog vist, at en stor del af børnene – især dem med mindre gode forudsætninger – har brug for direkte instruktion i at knække skriftkoden. De har med andre ord brug for øvelse i at sætte lyd på bogstaver og at sætte lydene sammen til ord. Og de har brug for at blive rettet, når de gør det for-

kert. Den pædagogiske form behøver selvfølgelig *ikke* at være som den, du var udsat for, da du gik i 1. klasse. Der er fx ingen grund til, at en hel klasse skal sidde og lytte til, at de dårligste elever hakker sig igennem lektien. Det er *indholdet* i undervisningen, der betyder noget.

Det er rigtigt, at der er mange danske ord, som indeholder bogstaver, der kan udtales på flere måder; tag bare udtalen af *e*'erne i stedordene som eksempel (*de, det, dem, deres, der*). Men det er vel at mærke ikke ordene som *helhed*, der er uforudsigelige, det er normalt kun et eller to bogstaver i et ord. Faktisk har ca. 90% af bogstaverne i danske ord en forudsigelig lyd. Og eksistensen af »uregelmæssige« ord kan heller ikke uden videre tages til indtægt for en »ordbilledmetode«. Man kan udmærket mene, at jo vanskeligere systemet er at finde for børnene selv, desto vigtigere er det at undervisningen hjælper dem med at finde det.

Så er der det med indholdet i læsebøgerne. Der er *ikke* forskningsmæssigt belæg for, at børn i 1. klasse bliver hverken bedre læsere eller mere optaget af læseundervisningen, hvis læsebogen handler om slikpinde, ponyer, prinsesser, socialkontorer eller actionmænd end om bier, ål, is, mis og køer. Børn kan sagtens gå op i ting, som de kun har et begrænset førstehåndskendskab til (fx ål og køer). Ellers var såvel de klassiske som de nyere eventyr (med robotter, talende lystestager og superhelte i kinesisk pigeskikkelse) dømt til fiasko. I øvrigt er børn i begynderfasen af læseudviklingen først og fremmest ivrige efter at lære at læse. *Hvad* de læser om, bliver først rigtig interessant, når de kan.

Det lyder, som om du er på god fod med din søns lærer. Det er godt for

alle, og især for din søn. Måske kan læreren anbefale dig noget, som du og din søn kan læse og tale om. Måske kan I også lege med at skrive derhjemme. Så kan du til gengæld anbefale Jørn Lunds bog *Sidste udkald. Om dannelse og uddannelse* til din søns lærer og sige, at skolen gerne må være skole.

CE

? O.k.

Et lille hib til Mål & Mæle i anledning af beskrivelsen af bladet i 1998 nr. 1, s. 26. I skriver: »...hvorfor det er OK at værdsætte...«. Meningen er klar nok; men er M&M ikke (moralisk) forpligtet til at følge Retskrivningsordbogen? Der finder man kun *o.k.*? Lidt længere fremme (i Retskrivningsordbogen 1996) støder man i øvrigt på ordet *OK-jolle*; men da sejlsport er lukket land (vand!) for mig, skal jeg vel vare mig for at kommentere det ord. Men M&M kunne jo som »straf« skrive en notits om *o.k./OK/OK-jolle*. Er det o.k.?

Knud Højgaard
2000 Frederiksberg

! Det er M&M's princip at følge Retskrivningsordbogen og dermed den officielle retskrivning. En forfatter der insisterer på private stavemåder vil dog få lov til at afvige.

Så stavemåden *OK* var simpelthen en fejl, og vi beklager.

Udråbsordet *o.k.* kom først med i RO i 1996. At det staves med små bogstaver, behøver egentlig ingen forklaring, andet end at det er hovedreglen for alle ord som ikke er navne. Når skrivemåden med de to punktummer blev valgt, var det for at holde ordet ude fra udråbsordet *ok* (*ok jo, ok nej*), som også står i RO.

OK-jolle er et navn, og det er noget

som retskrivningen ikke kan blande sig i.

OK-jollen er konstrueret af danskeren Knud Olsen i 1956, og han har formentlig villet bruge sine initialer til bådens navn. Men i visse sprogområder ville *KO-jolle* give nogle gale associationer, og så har han sikkert bare byttet om på bogstaverne. På den måde fik han jo også et særdeles gangbart internationalt navn ud af det.

EH

? Tøj, hvad er det egentlig?

Jeg sad og pudsede sølvtøj sammen med mit 4-årige barnebarn. Så opstod der pludselig et sprogligt problem: »Hvorfor siger du sølvtøj, når det er sølvbestik? Det er jo ikke tøj, mor-mor!«

Nu er spørgsmålet: er sølvtøj tøj?

*Birgit Hansen
Værløse*

! Når man ser på det nutidige sprog, må man sige at det *-tøj* vi har i *værktøj*, *køretøj* og *sølv-tøj* er et andet ord end det *tøj* som betyder 'stof', 'beklædning'.

Men alt *tøj* kommer af det samme tyske ord, nemlig det der svarer til nutysk *Zeug*, og både det tyske *Zeug* og det danske *tøj* har på lidt dunkel måde udviklet sig i to retninger.

Dels kan *-tøj* betyde 'redskab' eller 'udstyr', men i så vid forstand at det også bare betyder 'ting': *værktøj*, *køretøj*, *fyr-tøj*, *slagtøj*, *mundtøj*, *sy-tøj*, *styretøj*, *skrivetøj*, *køkkentøj* osv. Det er her *sølv-tøj* hører hjemme: det betyder 'sølvredskaber'.

Dette *tøj* fandtes tidligere også uden for sammensætninger, især i betydningen 'grej', og det er det vi har i *tøjhus*, som er det hus hvor militær udrustning opbevaredes.

Dels kan *tøj* betyde 'produkt' eller 'materiale', fx i *syltetøj*, *sukkertøj*, *lertøj*. Det blev mest brugt om tekstiler: *silketøj*, *sækketøj*, *uldtøj*, *dækketøj*, *kjole-tøj* osv. Ud fra den slags sammensætninger frigjorde *tøj* sig til betydningen 'stof' om det uforarbejdede, og 'beklædningsgenstand' om det forarbejdede. Og så kan dannelserne *fodtøj*, *skotøj*, *vasketøj*, *sengetøj* osv. opstå.

Zeug er beslægtet med *ziehen*, der betyder 'trække'. Man formoder at *Zeug* oprindeligt har været det man har trukket eller hentet frem, enten som redskaber eller som materiale der skulle forarbejdes. Rigtig overbevisende er denne forklaring nu ikke.

Historien om *tøj* er længere end dette, men her er det vigtigste.

EH

! Kvæg og soldater

I artiklen i Mål & Mæle nr. 2 fra august 1998 om personnavnes stilfunktion står der at man almindeligvis nøjes med et nummer, når det blot gælder en identifikation.

I 1949 skulle jeg aftjene min værnepligt, og det gik jeg ind til med en meget negativ indstilling, så der var meget hurtigt irritationsmomenter. Et af dem var at vi blev tildelt numre, som blev brugt som navne på os. Vores protest imod dette var at vi på vores 10-mands belægningsstue straks begyndte at kalde hinanden ved vores fornavne. Det gik jo udmærket så længe det var inden for stuens fire vægge, men når vi omtalte vores kammerater ved deres navn over for befalingsmændene blev det betragtet som opsætsighed.

Oprøret blev nedkæmpet for så vidt at vi efterhånden brugte nummeret, når der kom alt for meget brok ud af at bruge navne, men vi fortsatte med at

bruge navne også udbredt til større områder end stuen.

Senere som værnepligtig befalingsmand måtte jeg erkende at numre, især når de gives efter et system der er let at rekonstruere, er mere praktiske som identifikation end navne; i hvert fald lærer man hurtigere en mands nummer end hans navn.

Men at navne alligevel kan bruges på samme måde har jeg erfaret ved at have ansvaret for et arbejdshold i et land, hvor man ikke forstod dansk, og jeg må tilføje, et land hvor arbejdsgiveren havde samme autoritet som hærens befalingsmænd. Jeg lavede det let re-

konstruerbare system ved at give folkene danske navne som havde karakter af øgenavn, idet de refererede til den enkeltes karakteristiske udseende eller påklædning. Posthus var ham med en uniformskasket, skogut havde sko (de andre var barbenede), svæver var ham med de store ører og olde den ældste.

Radioamatører identificerer sig så vidt jeg ved en bogstavkombination som også bliver kaldenavn og mon ikke det er det samme på internettet.

Desuden har vi alle et (CPR-) nummer, men vi bruger det da heldigvis ikke til daglig.

*Ib Deleuran
Brabrand*

Glæden ved grammatik

Er grammatik virkelig noget man kan glæde sig over?

Jeg forstår godt hvis folk undrer sig, for det de fleste forbinder med grammatik, det er trælse terperier i latinske verber, tyske kasus- og flertalsformer og franske ordstillingsregler. Kedeligt, men nødvendigt. Eller de tænker på den danske skolegrammatiks mosgroede krydser, boller og remser, ikke fornyet de sidste par hundrede år. Kedeligt og unødvendigt.

Grammatikken er sprogets abstrakte system, de regler som binder ordene sammen og gør dem til udtryk og meddelelser. Grammatikken er ikke den menneskelige tankes form, men nok den menneskelige tankes færdselsregler. At studere grammatik er derfor at fordybe sig i noget af det mest menneskelige der findes. Der er mange dyr som kan udsende lydlig signaler: skrig, knurren, fløjt, brøl osv. Men det er kun mennesket der kan få sine lyd-signaler, ordene, til at hænge sammen til udsagn og komplicerede meddelelser, og det sker ved hjælp af grammatikken.

Orddannelsen

Det er grammatikken der bestemmer hvordan vi laver vores ord. At det hedder *stenvæg*, men *murstensvæg*, med et *s* til at binde leddene sammen. Og på samme måde: *træbord*, men *fyrretræsbord*, *ølflaske*, men *hvidtølsflaske*, *skindhandsker*, men *svineskindshandsker*. Der skal som regel *s* imellem når

et sammensat ord selv har et sammensat ord som førsteled. Og her har vi så forklaringen på at det virker meget makabert når der i en annonce reklamerer for *dameskindsjakker!* Det er nemlig en jakke af dameskind, mens en *dameskindjakke* er en skindjakke til damer.

Når man er uden penge, er man *pen-geløs*; når man ikke har nogen venner, er man *venneløs*; og er man uden hjem, ja så er man *hjemløs*. Sådan laves den slags ord. Men er man uden bevidsthed, så er man absolut ikke *bevidsthedsløs*, som man skulle tro, men *bevidstløs*. Her tillader grammatikken en uregelmæssighed, noget inderligt ulogisk, og det går an fordi reglerne i næsten alle andre tilfælde overholdes. Forklaringen på det skæve ord *bevidstløs* kan man finde langt tilbage i den tyske sproghistorie.

Bøjningen

Det er grammatikken der sætter reglerne for hvordan ordene skal bøjes. Når vi for eksempel gradbøjer *mange* – *flere* – *flest*. Men *flere* har jo også formen *fler*: *jeg har flere søskende end du har* – *jeg har fler søskende end du har*. Vi kan bare ikke sige *jeg traf fler kendte mennesker*, det skal være *jeg traf flere kendte mennesker*. Det hænger sammen med betydningen: når betydningen er 'adskillige', skål vi have formen *flere*: *vi har flere løsninger*. Er det en sammenligning, kan vi vælge mellem *fler* og *flere*: har du fler/flere penge tilbage?

Og på samme måde med *mer* og *mere*.

Dansk og de andre nordiske sprog har hele to passiver:

hentes – bliver hentet,
tabtes – blev tabt,
betales – bliver betalt osv.

Hvad stiller vi op med denne rigidom, som de fleste sprog må klare sig uden? Ja, den udnytter vi skam meget omhyggeligt. Hør her:

cykler fjernes uden ansvar

betyder at her findes en regel, en lov eller en norm som giver nogen ret til at fjerne cykler, strengt taget ikke at de gør det i praksis! Men står der

cykler bliver fjernet uden ansvar

så er det en beretning om hvad der faktisk sker i dag eller i morgen, for eksempel ved tyveri. Altså *s*-formen om reglen eller normen:

der tales ikke dansk i Frankrig

Det er så sandt som det er sagt. Men dette udelukker jo ikke at

der bliver talt dansk i Frankrig

for der bor jo da en del danskere derude. Endnu tydeligere bliver det efter verber som *skal*, *må*, *kan* osv.:

vinduerne skal pudses

Det er den regel der gælder for eksempel for hver lørdag formiddag. Men:

vinduerne skal blive pudset

er et løfte om en enkelt vinduespudning. Det er også derfor man altid bruger *s*-formerne i kogeboøger:

fileterne bliver vendt i rasp og stegt to minutter på hver side

er en beretning om hvad der foregår i et køkken. Vil man formulere en forskrift til kogebogen, bliver det med *s*-formerne:

fileterne vendes i rasp og steges to minutter på hver side

Nutids- og datidsformer burde jo være noget ganske enkelt: *jeg læser*, det er nu, *jeg læste*, det var før. Enkelt nok. Men se så her:

i går traf jeg min skolekammerat Søren; han var helt skaldet

Men hvis han var skaldet i går, så er han det nok endnu. Ville det ikke være mere logisk at sige

i går traf jeg min skolekammerat Søren; han er helt skaldet

Jammen det betyder jo ikke det samme! Når jeg siger *han var helt skaldet*, så er det noget jeg konstaterede i går, da jeg traf ham. Men siger jeg *han er helt skaldet*, så vidste jeg det i forvejen, eller har fået det at vide siden. Og på samme måde er der forskel på sætningerne

så kom vi til herregården Fusingø, som lå meget smukt ved en lille sø (det kunne jeg selv se)

så kom vi til herregården Fusingø, som ligger meget smukt ved en lille sø (det vidste jeg i forvejen)

Det der er så betagende ved den slags raffineringer og fine nuancer, er at det er noget alle danske er fælles om, uden at de tænker over det og uden at nogen egentlig har lært dem det.

Trykket

Dansk er et sprog hvor ordenes tryk spiller en stor rolle for betydningen, og at gøre rede for de raffinerede regler er en herlig grammatisk opgave. Se på følgende eksempler. Den lodrette streg viser at det følgende ord er trykstærkt; den lille bolle viser at det følgende ord er tryksvagt.

jeg lsendte pakken til Nyrup

Nyrup må være en person. Men så

jeg osendte pakken til Nyrup

Her må Nyrup være en landsby. Betydningsforskellen hænger på om der er stærkt eller svagt tryk på *sendte*.

Eller dette:

jeg lviste ham døren, og han mente godt den kunne repareres

over for

jeg oviste ham døren

som betyder at jeg smed ham ud. Og hvad betyder

han llå i sengen

Det betyder at han ikke var stået op endnu. Men

han olå i sengen

betyder at han var syg. Man skal sandelig have ørerne med sig.

Rækkefølgen

Dansk har også meget udbyggede og strikse regler for sætningsleddenes rækkefølge, ordstillingen. Det er en meget væsentlig del af grammatikken som kommer til udtryk gennem rækkefølgen.

Og selvom vi som regel overhovedet ikke tænker på hvilken rækkefølge vi

sætter ordene i – vi gør det ganske ubesværet – så kan det være meget vanskeligt at finde reglen. Jeg spekulerede længe over forskellen på spørgsmålene

hvad for en frakke vil du have?

hvad vil du have for en frakke?

Og så viser det sig at det har at gøre med det svar man forventer.

Står vi i forretningen og skuer ud over frakkeafdelingen, så siger jeg *hvad for en frakke vil du have*, for jeg venter et svar som »den dér«: spørgsmålet går på identiteten.

Men sidder vi hjemme og planlægger et frakkekøb, så spørger jeg *hvad vil du have for en frakke*: jeg venter et svar som »en mørkeblå cottoncoat«, for spørgsmålet går jo på arten.

Jo, grammatikken er med os i hverdagen, helt ind til manufakturhandleren.

Sætninger med *da* og *fordi* angiver årsager:

da jeg ikke har flere penge, rejser jeg hjem

jeg rejser hjem fordi jeg ikke har flere penge

Men hvad er så forskellen? Jo, forskellen er at *fordi* forbinder man med noget som man regner med at samtalepartnern ved i forvejen. Mens *da* kun kan forbindes med ny information. Til min søns lærer skriver jeg derfor:

Anders var fraværende i går, fordi han var forkølet

for læreren ved jo i forvejen at drengen ikke var der i går. Men til skoleinspektøren, som ikke kender klassen, skriver jeg

Anders var fraværende i går, da han var forkølet

for inspektøren skal have to nyheder, dels fraværet, dels årsagen dertil. Den slags klarer vi altså at administrere i farten, uden at tænke over det.

Sprogets fundament

Grammatikken er sprogets solide fundament. Ordforrådet er ustabil og skal være det hvis sproget skal fungere: ord glider ud af sproget, mange flere kommer hele tiden til, og nogle ord skifter betydning i tidens løb. Men grammatikken, sprogbygningen, den er så fast en borg, og den sikrer at dansk stadig er dansk.

Men i de tusind år vi har kunnet følge det danske sprog, kan vi alligevel konstatere at grammatikken også ændres. Organisk og langsomt, som et sundt landskab der påvirkes af klima, plante- og dyreliv og varsomt ændrer sig lidt. Faktisk så lidt at det ikke er meget et enkelt menneske kan nå at iagttage i løbet af sin tid.

Men jeg kan da godt nævne et par grammatiske forskydninger fra vor tid. Datidsformen *för* ser ud til at vige for *farede*: hunden *farede* lige ud på gaden. Jammen, er det ikke forfærdeligt, et stort tab for sproget at den monumentale form *för* forsvinder til fordel for det flade *farede*? Jo, det er det måske, men for hundrede år siden jamrede man over at *grov* blev til *grave*, *befol* blev til *befalede*, *gol* blev til *galede*, *mol* blev til *malede*. Det føles vist ikke mere som noget savn, og sådan vil det også gå med det stolte ord *för*. I øvrigt kan jeg da oplyse at *tagede* så småt er på vej til afløsning af *tog*!

En nyhed som jeg tror er under ti år gammel, er en ny ordstilling i visse

bisætninger der begynder med et *hv*-ord. Tidligere hed det

vi må finde ud af hvad vi kan gøre

Men nu er det meget almindeligt at sige

vi må finde ud af hvad kan vi gøre

Bisætningen er altså formet som et ægte spørgsmål:

ved nogen hvem har taget avisen

man spekulerer på hvornår sker det igen

nu må vi undersøge hvorfor er ledningen utæt

Det er noget nyt. Men jeg er ikke helt sikker på at det er noget at glæde sig over!

I de seneste år er yngre danskere begyndt at sige *et kompliment* og *komplimentet*. Hvad er nu det for en uorden – jeg har da altid sagt *en kompliment*. Der findes i dansk lidt over ét hundrede ord som har endelsen *m-e-n-t*, og de er alle sammen intetkøn. Det hedder altså *et regiment*, *et arrangement*, *et understatement*. Der er kun én undtagelse, nemlig *en kompliment*. Og det vil sige at når *kompliment* nu er ved at skifte grammatisk køn, så er det absolut ikke sjusk og uorden, men tværtimod noget som bidrager til system og orden i sproget. Så det kan man roligt glæde sig over.

Vi kan ikke fordrage at sproget forandrer sig. Lad gå med de fleste af de nye ord der dukker op, dem kan vi jo ikke undvære hvis vi skal kunne meddele os om os selv og verden. Men ændringer i grammatikken føles som anslag på

noget helt fundamentalt i vores kultur og den enkeltes personlighed, og lige siden Gorm den Gamles unge dage har folk jamret og brokket sig over sprogets forfald på grund af ungdommens sjuksk og uansvarlighed. Man skulle derfor tro at det dansk vi bruger i dag, er meget ringere end det Holberg eller Harald Blåtand havde til rådighed.

Men det forholder sig faktisk omvendt, kan sagskundskaben fortælle. Nutidens dansk er mere præcist, nuanceret og logisk og har naturligvis langt rigere ordforråd end fortidens dansk. Sproget er et meget robust økologisk system, som nok forandrer sig, men også sikrer at det hele tiden kan klare nye tiders kommunikationsopgaver.

Grammatikken holder sammen på det hele.

Skolegrammatik – og grammatik

Grammatikforskningen har i høj grad praktiske formål. I alt ordbogsarbejde bygger man på grammatikken, den er med i alle overvejelser over retskrivning, den er rammen om tilrettelæggelsen af fremmedsprogsundervisning, den er grundlaget for dansklærerens indsigt i sit undervisningsemne, og grammatikken er værktøjsdisciplin for stillæren, oversættelsesteorien, sprogpsykologien og for studiet af dialektal og social variation i sproget.

Grammatikere har vistnok alle dage

mindet om matematikere ved at de let bliver indfanget af deres fag og glæden over systemernes abstrakte skønhed, og ikke altid skelner knivskarpt mellem hvilke resultater der er vigtige og hvilke der er mindre vigtige for den omgivende verden. Men grammatikeren behøver ikke at være i tvivl om sit fags nytte.

Grammatikken er ikke hele sproget, men den er en uundværlig del af det, og forskning i grammatik giver os indsigt i den menneskelige sprogernes natur og det sproglige samvær mellem mennesker.

Skolens undervisning i dansk grammatik og den videnskabelige forskning i grammatik er forskellige som den mørke nat og den lyse dag og har intet med hinanden at gøre. Skolegrammatikken drejer sig om at gætte rigtige svar på gale spørgsmål, ikke om at gøre selvstændige iagttagelser og tænke kritisk over sproget og dets opbygning. Den videnskabelige forskning i grammatik er undersøgelser, observationer, iagttagelse af nye sammenhænge mellem elementerne i det talte og skrevne sprog og opdagelse af spændende forbindelser til sprogets dunkle dybder.

Skolegrammatikken burde ligne det virkelige livs grammatik noget mere. Så ville flere kunne opleve glæden ved grammatik.

*Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet*

Et godt dansk navn

De ældre i familien er glade. Barnet skal hedde *Jens* og ikke *Brian*, *Allan* eller *Kenneth*. Alle disse udenlandske navne! Men de havde også været tilfredse, hvis det var blevet *Niels* eller *Peter*, for ikke at sige *Morten*. I det sidste tilfælde havde det oven i købet været opkald med et i familien ofte forekommende navn. Det skulle bare frem for alt være *et godt dansk navn*. Man kan mene, hvad man vil, om denne sympati for visse navne og modvilje mod andre, men det står fast, at navnene *Jens*, *Peter* og *Morten*, som ombølges af national velvilje, i hvert fald ikke er danske.

Det er meget svært, ja næsten umuligt, at spore et navn tilbage til dansk oprindelse, men i mangel af bedre må man så nøjes med det nordiske, og selv med denne mere beskedne holdning viser det sig, at de nordiske navne er fåtalige i forhold til den store mængde, som stammer andetsteds fra. Måske virker det overraskende, men langt de fleste af de navne, vi bruger, er udenlandske.

Danskerne beskrevet ud fra deres fornavne

Skulle man beskrive Danmark ud fra de navne, vi har, måtte man formode, at danskerne var et meget religiøst folk. Det er ikke blot Bibelen med Det gamle Testaments hebraiske navne, der gør sig gældende, men nok så meget skulle man tro, at en stærk katolsk helgen- og helgenindedyrkelse må spille en stor rolle.

Derimod er det nordiske præg ret beskedent, men også her er det helgen-

navne, som gør sig bemærket: *Keld*, *Knud*, *Erik* og *Olav*, det sidste med det deraf afledte *Ole*.

I 1986 havde jeg en gymnasieklasse, hvor jeg undersøgte elevernes navne. Det overraskende resultat var, at af de 23 elever havde 22 navne med religiøs baggrund, hvoraf 18 var helgen- og helgenindenavne!

For at man ikke skal tro, at denne tilfældige stribe af navne var noget enestående, anføres de her: *Søren*, *Lotte*, *Kathrine*, *Trine*, *Ole*, *Christina*, *Sussi*, *Anne-Birgitte*, *Lisbet*, *Dorte*, *Lennard*, *Debbie*, *Bitten*, *Mette*, *Ulla*, *Lea*, *Susanne*, *Nanett*, *Karen*, *Merete*, *Merete*, *Marianne* og *Didder*.

Flere af dem har ofte som kælenavne undergået så store lydligge ændringer, at det kan være svært at se, hvad de kommer af: *Didder* af *Edith*, *Debbie* af *Deborah* osv. Lydændringer tilslører i det hele taget i høj grad navnenes oprindelse, og dermed får man ikke fat på, hvad man står overfor.

Kun ét navn, *Lotte*, falder uden for den religiøse sfære, og kun ét, *Ole*, er nordisk.

Da navngivningen hele tiden skifter og er noget forskellig fra landsdel til landsdel, har jeg med stikprøver fra klasser i Jylland og på Sjælland i tiden fra 1947 og frem til 1986 villet se, om mønsteret i denne klasse skulle afvige fra det gængse. Resultatet blev, at hovedlinjen tydeligt er den samme: Af 117 elever havde 86 navne af religiøs oprindelse, og kun 24 var nordiske.

Hvorfor så mange helgen- og helgenindenavne?

Når forekomsten af helgen- og helgenindenavne den dag i dag er så stor, kan man tænke sig flere forklaringer. En af dem er allerede berørt. De lydige ændringer, tilpasningen til det danske sprog, har ret hurtigt udslettet bevidstheden om oprindelsen. *Katarina* blev til *Karen*, *Nicolaus* til *Niels*. Det er eksempler på de talstærke såkaldte bonde-navne.

Et religionsskifte betyder heller ikke uden videre udskiftning af navne, alene af den simple grund, at man kan komme i bekneb for dem.

Helgen- og helgenindenavnene er kommet ind i middelalderen, og den tids mennesker er i gudstjenesten og kirker-nes navne ustandselig stødt på dem. En særlig bevågenhed har de såkaldte nødhjælpere mødt. Der var den særlige gruppe, som det gjaldt om at påkalde i nød og fare. I Danmark var de mest yndede *Jørgen*, *Margrete*, *Karen*, *Kristof-fer* og *Rasmus*.

Hver eneste dag havde sit navn, så man kunne vide, hvornår de hellige mænd og kvinder skulle fejres. Den dag i dag bringer adskillige aviser mærkeligt nok stadig disse navne, så man kan selv konstatere, at højst 60-70 af dem nu kan bruges. Gennem 1800- og 1900-tallet har de samme navne også været let tilgængelige, for ved siden af Bibelen og salmebogen var almanakken det mest udbredte læsestof.

Var man opkaldt efter almanakken, spillede navnedagen endnu på Holbergs tid en næsten lige så stor rolle som fødselsdagen, men mistede i løbet af 1700-tallet sin betydning. I Sverige har denne tradition derimod holdt sig helt op i nutiden.

Navnets kraft

Den skik, der gennem tiderne har haft størst betydning for, hvad man kom til at hedde, har så givet været opkaldet. I det gamle bondesamfund har det lige-frem været sat i et system, så den ældste søn skulle opkaldes efter en bestemt forfader osv.

I opkaldet støder man på den opfat-telse, at navnet rummer en kraft, som oven i købet kan overføres fra den ene til den anden. Således beretter en is-landsk saga, hvordan den nyfødte dreng bæres frem til faderen, som så siger: »Den dreng skal hedde Ingemund efter sin morfar. Jeg venter, at det skal bringe ham lykke.«

Oprindeligt fandt opkaldet kun sted efter en afdød i smuk overensstemmelse med den lige nævnte opfattelse af dets betydning. Man skal ikke så forfærde-ligt langt tilbage for at træffe et vidnes-byrd om, at det har været en levende re-alitet i menneskers forestilling. Mere end et par årtier ind i dette århundrede citerer sprogforskeren Gunnar Knudsen således en gammel mand fra Agger for at sige: »I skal ikke kere jer efter at kalde mig op, for jeg er ikke færdig til at dø endnu.«

Mange eventyr og sagn vidner også om navnets kraft. Kendtest er nok sagnet om bygningen af Lund domkirke, hvor Laurentius får magt over trolden Finn ved at erfare hans navn.

Religiøs træghed

Trænger sejlivetheden i de katolske hel-gen- og helgenindenavne til mere for-klaring end den, der allerede er givet, må man gå til et karakteristisk træk ved det religiøse liv.

Jellingestenens påstand, at Harald kristnede danskerne, må af flere grunde tages med en hel skæppe salt. Religio-nens verden bærer overalt præg af en

stor træghed. I den usikre tilværelse slipper man ikke så let det, som man nu engang har fået fat på som det faste holddepunkt. Et er også hvad man tror og mener oppe i toppen, noget helt andet hvad der foregår i folkedybet. Religiønhistorikeren F. Ohrts undersøgelser af gamle danske folkebønner påviser udmærket denne træghed. Et enkelt eksempel kan vise det: I en sjællandsk landsbykirke opfordrer præsten engang i 1840erne en af pigerne, der var til overhøring, til at fremsige det vers, som hun selv holdt mest af, og hun sagde da: »Jomfru Maria, milde mø, – kom til mig, når jeg skal dø, – luk mine øjne, tæt min mund, – vogt min sjæl for helvedes grund.«

Når en sådan katolsk folkebøn kan overleve 300 års protestantisk forkyndelse, må det nok stadig undre, men ikke helt overraske, at navne fra asatrosen kan fortsætte ind i den kristne middelalder med navne som *Thore*, *Torben* m.fl. fra gudenavnet *Thor*, og at middelalderens katolske navnestof fortsætter op til vor tid, selv om reformationen skulle sætte skel. Traditionen for navneopkald kan også have været så stærk, at den har betydet endnu mere end den træge udvikling i religionen.

Vellydende og vellidt

I dag er et navn oftest en blot og bar etikette, som man vælger, fordi det er smukt, eller der knytter sig gode associationer til det, måske er der en kær slægtning eller bekendt, som har båret det.

Valget finder stort set sted uden tanke på, hvor det kommer fra, eller hvad det betyder. Derfor siger navnene ikke noget om danskernes religiøsitet. Kun bag idolnavnene, som tidligere hentedes fra litteraturens verden, men i dag mere fra sport, film og tv, må der være en be-

vidsthed om, hvad man har valgt. *Luna*, som optræder i tv-serien »Bamse og Kylling«, har selvfølgelig svaret for, at dette sjældne navn pludselig vinder frem.

I løbet af middelalderen går det stærkt tilbage for de nordiske navne, så de ved dens slutning højst udgør 5-10%. Først med romantikkens begejstring for det nordiske vender disse navne, *Helge*, *Hakon*, *Thora* m.fl., tilbage, først i det dannede borgerskab, og senere når de med højskolen ud i langt bredere kredse.

Modenavne

Hermed er vi inde på begrebet modenavne. Det er sket mere end én gang, at forældre har ment at give deres barn et ikke alt for almindeligt navn. Men til deres overraskelse opdager de, når barnet kommer i vuggestue eller skole, at det har flere navnebrødre eller søstre. Denne dragnings mod det samme virker mystisk, men kan nok til en vis grad forklares. Gamle navne bliver genoptaget efter en generation eller to, afveksling fryder, men byder så også på gentagelser. Navnene følger også det øvrige sprogstofs udvikling. Når engelsk-amerikansk efter 1945 gør sig stærkt gældende i sproget som helhed, får det også konsekvenser for, hvad man kalder sine børn. Dermed kommer *Joan* og *Johnny* frem.

Der er så stor opmærksomhed om modenavne, at man glemmer, at der også findes navne, som det af meget forskellige grunde bliver helt umuligt at bruge. Her kan nævnes *Adolf* og *Irma*.

Krav til et godt navn

Ved det vanskelige valg af navn til ens barn, må man selvfølgelig først og fremmest have for øje, hvad der tjener dets tarv. Navnet skal kendetegne det

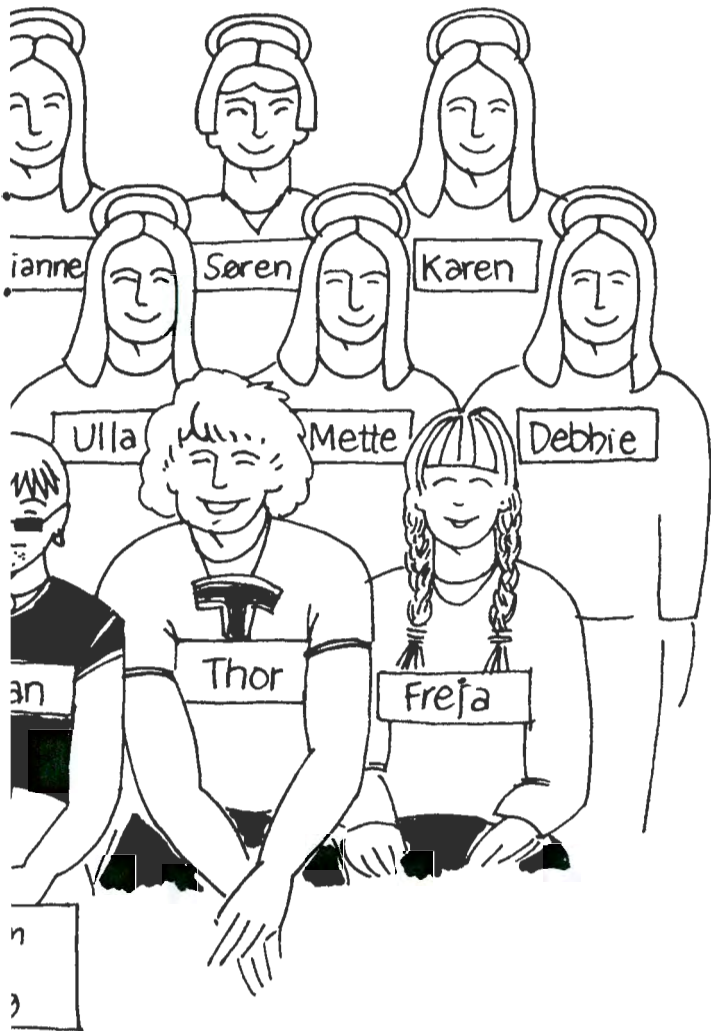
enkelte individ, og det er derfor upraktisk med et modenavn, som barnet må dele med for mange andre. Jeg har i en klasse været ude for, at næsten halvdelen af pigerne havde navne fælles med andre, så der var 3 Lener, 2 Metter osv. Det kan nok være umagen værd at rådføre sig med Eva Villarsen Meldgaards *Den store Navnebog*. Det er den første bog af denne art, som bringer statistiske oplysninger. Desværre går statistikken tilbage til 1985, og der kan være sket meget siden da. I det år bar 141.000 navnet *Peter*, så fulgte *Christian*, *Jens*, *Hans* og *Erik*, alle med over 100.000. Pigenavnernes topscorere var *Anna* og *Margrete*. Nogle af disse navne indgår i sammensætninger.

Hvis man flygter fra de almindelige navne, kan det også skabe vanskeligheder, hvis man falder for fristelsen til at bruge et meget sjældent. Den unge Viggo var således flere gange ude for, at man forventede, at han mødte frem som en gammel mand. I begyndelsen af 1950'erne var der i en mellemskoleklasse en dreng, der hed Sofus. En af hans klassekammerater kom hen til mig og spurgte diskret: »Sofus – hvad hedder han egentlig?« I spørgsmålet lå der, at det kunne han da ikke hedde for alvor. Det måtte være et kæle- eller øgenavn.

Tiden kan råde bod på den slags. Gamle navne er på vej frem.

Et navn bør være let at stave og helst ikke have for mange sideformer. *Lissi* og *Torkild* har hver op til 6 forskellige stavemåder. Det kan blive mange gange, at man får sit navn stavet forkert eller skal svare på de evige og irriterende spørgsmål: staves det med eller uden h, med s eller z?

Selv om de bruger deres omtanke, skal forældrene dog ikke tro, at de kan sikre deres børn mod overraskelser. For et par årtier siden blev et navn brugt på en så komisk måde i en dansk film *Pigen og millionæren*, at det dannede udgangspunkt for en meningsløs og mærkelig bølge af latterliggørelse. Den ramte tilfældigvis navnet *Børge*, et af de for-

holdsvis fåtallige nordiske, vi har.

Nye navne

I vore dage er antallet af nye navne nok i vækst, men de betyder trods alt meget lidt i forhold til det store flertal, der hører til de gængse. Her er virkelig gennem århundreder tale om genbrug, selv om det nu ikke længere så meget skyldes opkald.

Myndighederne griber i dag ind, hvis forældrene begiver sig ud i det helt vilde med de påfund, som de har til hensigt at velsigne deres børn med.

Tidligere har man været mere liberal, hvad der har fremkaldt, ikke mange, men undertiden meget kuriøse navne. *Ok-tavia* betegner egentlig pigen som den ottende i søskenderækken, men på grund af den tilslørende latinske form bliver betydningen hurtigt glemt, og navnet finder videre udbredelse. Engang i 1700-tallet er forældre-

nes hensigt, hvad angår familieplanlægning, kommet til udtryk sent, men med fynd og klem, da deres barn nummer 14 blev døbt *Punktum*.

En utilsigtet følge af det engelske raketangreb på København i 1807 var det, at en pige og en dreng i den hårdt medtagne by blev døbt henholdsvis *Bombardine* og *Bombardus*. 7 år senere dansede den store kongres som bekendt i

Wien, og i Danmark kom en lille pige til at hedde *Kongressine*. En anden blev en del år senere født på det danske demokratis fødselsdag den 5. juni 1849. Hun blev døbt *Grundlovise*. En tredje kom til verden på Holmslands Klit, og så var det en god idé at kalde hende *Klita*. Det har dog en vis poesi over sig.

Kedelig navngivning

Den rene ideforladthed møder man til gengæld i samfundstoppen, men det har sin forklaring.

Mange konge- og fyrstehuse – og også pavestolen – har haft en forkærlighed for at lade et navn gå i arv til efterkommerne, uanset om der var tale om slægtskab eller ej. Det må have noget at gøre med en forestilling om, at denne kontinuitet bidrager til at styrke styret. I Egypten var der således i årene 323 til 48 en ubrudt kæde af 12 regenter, der alle hed Ptolemaios. De havde dog tilnavne, så man kan holde dem ude fra hinanden.

Rekorden i fantasiløs kedsommelighed tilkommer dog det danske kongehus med den lange række af Christian og Frederik på skift hele 18 gange fra 1523 til 1972. Det har bidraget til at gøre livet surt for mange børn, hvis det er rigtigt, som det påstås, at skolen i gamle dage havde salmevers og kongerække som noget af det vigtigste lærestof.

En egen ordklasse, men ingen enestående identifikation

Navnene indtager en særstilling blandt sprogets forskellige typer af ord ved på dansk – i lighed med andre sprog – at blive skrevet med stort begyndelsesbogstav. De regnes traditionelt for at tilhøre den ordklasse, der kaldes navneord, men i den sammenhæng betyder navn kun den fælles betegnelse for levende

væsener, genstande, begreber osv. som fx *mand*, *hus*, *videnskab* osv. De egentlige navne, egennavnene, adskiller sig klart fra disse fællesnavne ved ikke at rumme noget beskrivende, bortset fra at de med ganske få undtagelser, fx *Eli*, meget praktisk efter traditionen er knyttet til et enkelt køn. Ulla kan være et barn, en gift kone, men for den sags skyld også fx et skib.

Navne udgør derfor deres egen ordklasse som en slags etiketter og falder i to grupper, navne på personer og navne på steder. At personnavne ikke rummer noget beskrivende, hindrer ikke, at de i deres oprindelse kan være udgået fra fællesnavne, og hvis det er let at erkende, kan der komme noget uforudsigeligt og uheldigt ud af det, når en lille spirrevip er kommet til at hedde *Bjørn*, og en tung kæmpeskikkelse præsenterer sig som *Alf*.

Det navn, man bærer, betragtes som noget meget personligt for ens identitet. Ikke desto mindre kan man let støde på en navnesøster, selv om det kan være et forholdsvis sjældent navn, man har.

Hvad den personlige eneret til ens identitet angår, har de upersonlige tal paradoksalt nok i effektivitet langt overgået navnene med det Centrale Person Register, hvor myndighederne siden 1968 har haft hånd i hanke med, hvem vi er.

Præsenterer man sig med sit navn, kan der være en anden, der hedder det samme, og så kræver det supplerende oplysninger at gøre en endelig identifikation mulig. Siger man derimod sit CPR-nummer, er identiteten med det samme slået uomtvisteligt fast.

*Jørn Bendix, f. 1920
cand.mag.*

Den næste retskrivningsreform

Inden for de sidste ca. 100 år har vi haft to retskrivningsreformer i dansk. Den første fandt sted omkring århundredskiftet og blev effektueret ved at Undervisningsministeriet i årene 1892–1902 udsendte tre bekendtgørelser om retskrivningen. Den anden var Undervisningsminister Hartvig Frischs retskrivningsreform i 1948.

Resultatet af den første reform var bl.a. at vi slap af med *j*'et i *gjennem*, *gjælde*, *gjøre*, *kjende*, *kjær* og *kjøbe* mv., at vi fik fordanskede stavemåder af fremmedord som *Løjtnant*, *nervøs* og *Ur* (i stedet for *Lieutenant*, *nerveus* og *Uhr*), og at vi blev fritaget for at bruge verbernes flertalsformer og altså fik lov til at skrive fx *Vi er* og *Vi kommer* i stedet for *Vi ere* og *Vi komme*.

Og resultatet af 1948-reformen var som bekendt at de små begyndelsesbogstaver blev indført i de almindelige navneord, at bolle-å erstattede *aa*, og at formerne *kunne*, *skulle* og *ville* afløste *kunde*, *skulde* og *vilde*. Se evt. nærmere i Erik Hansens artikel »Stor reform – små bogstaver« i Mål & Mæle, 21. årg., nr. 2 (august 1998).

I denne artikel ser jeg nærmere på om vi i dag – 50 år efter den seneste retskrivningsreform – er ved at være modne til en ny retskrivningsreform, og hvad den i givet fald skulle gå ud på.

Enkeltord eller systematiske ændringer

Der er for det første alle de enkeltord som ustandselig staves forkert i skriftlige arbejder i skolerne, i aviser og

breve, på menukort og skilte mv. Det er klassikere som *diskution*, *financiel*, *for-rædder*, *hieraki*, *inddirekte*, *luxus*, *parantes*, *priviligeret*, *udemærket*, *vædske*. Listen kan forøges betydeligt uden større besvær. Men selvom man skulle kunne beslutte sig for at ændre de nuværende korrekte former *diskussion*, *finansiel*, *forræder* osv. til de for tiden ukorrekte (eller blot tillade de nye former ved siden af de gamle), ville det ikke være nok til at udgøre en retskrivningsreform.

For at det er rimeligt at tale om en reform, må det nemlig dreje sig om reguleringer af gennemgående eller systematisk art. Det var et krav som klart blev opfyldt af 1948-reformen mht. ændringen af de store begyndelsesbogstaver til små i substantiverne og den generelle udskiftning af *aa* med *å* i alle de ord der havde *aa*-skrivemåderne. Også ændringen af de tre *d*-skrivemåder *kunde*, *skulde* og *vilde* til skrivemåder med dobbeltkonsonant var – inden for sit eget mikrounivers – en systematisk ændring.

Spørgsmålet er nu: Har vi i dansk retskrivning i dag områder der dels er af en tilsvarende systematisk karakter, dels frembyder stavemæssige problemer der kunne berettige at de sættes på programmet for den næste retskrivningsreform? Nogle skulle det nok være muligt at trække frem til nærmere overvejelse.

Gymnasium/gymnase

Et af hængepartierne fra Retskrivningsordbogen, 1. udg., 1986, er de meget ud-

bredte, men stadig ikke anerkendte, former *akvarie*, *gymnasie*, *laboratorie* osv. Indtil majonæsekrigen i sommeren 1985 var det Sprognævnets hensigt at optage disse former i Retskrivningsordbogen ved siden af de hidtil – og altså stadig – eneste korrekte former *akvarium*, *gymnasium*, *laboratorium* osv. Efter et møde med undervisningsminister Bertel Haarder og kulturminister Mimi Stilling Jakobsen, der ikke brød sig om de planlagte nye dobbeltformer, strøg Sprognævnet imidlertid *akvarie* og *gymnasie* og ca. 70 andre former på *-ie* fra manuskriptet til ordbogen, men proklamerede senere i ordbogens forord at de udskudte former ville vende tilbage i en senere udgave af ordbogen.

Formerne med *-ie* er ikke i dag blevet mindre almindelige end de var op mod 1986 – snarere tværtimod – så behovet for en systematisk regulering på dette punkt er ikke blevet mindre. Spørgsmålet må dog alt i alt anses for at være for perifert til at denne ændring ville være i stand til alene at bære noget der kunne kaldes en retskrivningsreform. – Men det udelukker naturligvis ikke at ændringen kan – og bør – gennemføres i en ikke for fjern ny udgave af Retskrivningsordbogen. Ændringen vil i så fald skulle godkendes af kulturministeren eftersom der jo er tale om en ændring »af principiel karakter«, og eftersom Sprognævnet efter sprognævnsløven fra 1997 ikke har bemyndigelse til at gennemføre den slags ændringer på egen hånd.

Særskrivning og sammenskrivning

Optagelsen af *ie*-formerne i Retskrivningsordbogen kunne evt. kombineres med en sanering af reglerne for særskrivning og sammenskrivning, altså reglerne for hvornår man skriver i ét

ord, og hvornår man skriver i to eller flere ord.

Jeg tænker ikke her på at man skulle give indrømmelser til den relativt udbredte tendens til at skrive sammensatte ord i to ord, fx *faktura dato*, *ryge område*, *skole psykolog*. Det ville ganske vist være en så gennemgribende ændring i det danske retskrivningssystem at den uden diskussion ville gøre sig fortjent til betegnelsen retskrivningsreform. Men denne særskrivningstendens er – endnu – så sjældnen hos i øvrigt sikre skriftsprogsbrugere at det ikke er aktuelt at overveje at lukke den ind i normvarmen.

Dér hvor man kunne overveje at ændre normen, er derimod ved ordforbindelser som *for resten*, *i dag*, *i øvrigt*, *på ny*, *til sidst*. De skal i dag skrives i to ord, men skrives hyppigt – også af ellers sikre stavere – i ét ord: *forresten*, *idag* osv. Tilsvarende ville det nok være rimeligt snart at opgive den gamle – i dag helt umotiverede – regel om at forbindelser som *inden for* og *ud over* skal skrives i to ord når de følges af en styrelse (*Hun er ekspert inden for sit felt*), og tillade sammenskrivning her (... *indenfor sit felt*).

R-problemer

Det måske ømmeste punkt i moderne dansk retskrivning er *r*-problemerne. De udspringer af at man i mange tilfælde skal vælge mellem at skrive *-re* eller *-rer* ud fra et rent grammatisk eller orddannelsesmæssigt ræsonnement, men uden at man kan høre hvad der er det korrekte. Man skal fx skrive *Hun studerer dansk*, men *Hun vil studere dansk* og *en fører*, men *et uføre*. Som følge heraf kan man komme til at bytte om på *-re* og *-rer* og skrive fx *Hun studere dansk* i stedet for *Hun studerer dansk* og *et ufører* i stedet for *et uføre*.

Jeg indskrænker mig her til den del af problemet som vedrører brugen af verberne. Det er også stort nok. For det første er der tale om en type fejl som begås af mange der ellers skriver nogenlunde fejlfrit. For det andet er der tale om et problem som man som skrivende meget hyppigt stilles over for – der er i alt ca. 1500 verber der i infinitiv ender på *-re*. Det ville altså være en lettelse der kunne mærkes, hvis der kunne gøres noget her. Og der ville heller ikke være tvivl om at en regulering på dette punkt alene ville kunne gøre det ud for en hel retskrivningsreform.

En nærliggende løsning på problemet ville være at tillade at præsensformer som *studerer* og *kører* også kunne skrives uden *-r*. Det ville så være lige korrekt at skrive *Hun studere dansk* og *Hun studerer dansk*. Forståelsesmæssigt ville det ikke give vanskeligheder: En præsensform og en infinitivform står på hver sin »plads« i sætningen og kan derfor ikke forveksles i den faktiske sprogbrug. Talesproget klarer sig jo også fortræffeligt selvom ingen kan høre forskel på fx *studerer* og *studere*.

Værre er det at de to skrivemåder – selvom de blev erklæret for at være lige korrekte – nok ikke ville blive det i virkeligheden. De sprogbrugere der hidtil havde kunnet finde ud af den rette fordeling af *r* og ikke-*r*, ville højst sandsynligt fortsætte med at skrive korrekt på den gode gammeldags måde. Og de sprogbrugere der ikke havde kunnet finde ud af det, kunne så enten forsætte med at prøve at skrive på den gamle korrekte måde – og falde igennem med regelmæssige mellemrum. Eller de kunne benytte sig af den nye tilladelse til at vælge præsensformer uden *-r* – og på den måde stille deres svagheder til skue med fuld musik. Den gamle sociale forskel mellem folk der kunne takle *r*-pro-

blemerne, og folk der ikke kunne, ville altså ikke være udryddet – den ville blot være flyttet inden for normens grænser, og måske endda forstærket.

Dette sprogligt-sociale dilemma kunne naturligvis løses ved at de nye *r*-løse præsensformer ikke blev indført som valgfri muligheder, men simpelthen blev gjort til den eneste mulighed i de verber der i infinitiv ender på *-re*, på samme måde som der jo i talesproget kun er én udtalemulighed her. Det skulle altså blot gøres obligatorisk at skrive fx *Hun studere dansk...* Nej, vel?

Kommaer

Hartvig Frischs retskrivningsreform kom kun til at bestå af tre punkter. Et fjerde punkt kunne ellers udmærket have været afskaffelse af de grammatiske kommaer og indførelse af pausekommaet som det eneste officielle kommasystem i dansk. De to kommasystemer havde i 1948 været sidestillede i 30 år, og de udenforsproglige betingelser for at foretrække pausekommaet frem for det grammatiske komma var optimale. Det antityske argument kunne med vægt have været brugt mod de oprindelig tyske kryds og bolle-kommaer. Og tilsvarende kunne tidens stærke proangelsaksiske og pronordiske holdning have været brugt til at promovere det bl.a. engelske og norske pausekomma. Men sådan blev det altså ikke. Tænk hvis der havde været en enkelt ihærdig pausekommatilhænger med i det 15-mands-folketingsudvalg der i januar-februar 1948 tilføjede bolle-å og *kunne*, *skulle*, *ville* til Hartvig Frischs reform. (Hartvig Frisch havde oprindeligt tænkt sig at nøjes med at afskaffe de store begyndelsesbogstaver).

Kommareglerne er sidst blevet reguleret i 1996. Ved den lejlighed blev pausekommaet afskaffet og 'nyt komma'

indført som en ny – og anbefalet – mulighed ved siden af det gamle grammatiske kommasystem ('traditionelt komma'). En kommende revision af retskrivningen bør i konsekvens heraf føre til en endelig afskedigelse af det ufunktionelle traditionelle komma og en antagelse af det nye komma som enerådende dansk kommasystem. Også en sådan ændring vil være af principiel karakter og skal altså i givet fald godkendes af kulturministeren.

Dobbeltformer

Som antydnet ovenfor i afsnittet »Gymnasium/gymnase« var en af indvendingerne mod Sprognævnets manuskript til 1986-Retskrivningsordbogen de mange nye dobbeltformer. Det førte til at ca. 110 dobbeltformer (inkl. de ca. 70 *ie-/ium*-ord) blev ændret til »eneformer«. Der er imidlertid stadig en del dobbeltformer i den nugældende officielle danske retskrivning. Ved ca. 8 % af opslagsordene i Retskrivningsordbogen, 1986, er der en eller anden form for valgfrihed: Opslagsordet selv kan fx have en sideform, eller der kan være valgfrihed i en eller flere bøjningsformer. Det er lidt mere end dobbelt så mange valgfriheder som i den forrige retskrivningsordbog fra 1955.

Man kunne på den baggrund overveje at skære ned i antallet af dobbeltformer. Måske kunne man endda gå så vidt at man helt afskrev valgfrihed som et princip i den officielle danske retskrivning. Formålet med at have en officiel retskrivning er jo standardisering og fasthed. Kunne man tænke sig dette ideal smukkere realiseret end i en retskrivning hvor hvert ord havde én og kun én stavemåde, og hvor hver bøjningsform kunne skrives på én og kun én måde?

Så længe vi har haft en officiel dansk

retskrivning, har der været dobbeltformer i den. En total afskaffelse af dobbeltformerne ville alene af den grund være en så gennemgribende og principiel ændring at den nok skulle kunne gøre sig fortjent til prædikatet retskrivningsreform – om end der i dette tilfælde ville være tale om en reform af en anden art end tidligere.

En eventuel dobbeltformsreform vil kræve en beslutsomhed og et vovemod hos Sprognævnet og dets ministerium ud over det sædvanlige og forventelige. Og dens praktiske gennemførelse vil kræve en lang række konkrete afgørelser af hvilke valgfri former der skal kasseres, og hvilke der skal ophøjes til at være de officielt autoriserede eneformer. Det kan naturligvis lade sig gøre at træffe sådanne afgørelser. Men det er tvivlsomt om det også vil kunne lade sig gøre på det videnskabelige grundlag som Dansk Sprognævn hidtil har skullet arbejde ud fra, og som også i sprognævnsløven fra 1997 er fastsat som et fundamentalt vilkår for Sprognævnets arbejde.

Den sidste reform?

Alt i alt er der nok at gå i gang med. Flere af emnerne ovenfor vil da utvivlsomt også blive drøftet – og måske endda fremmet – af Dansk Sprognævn i forbindelse med nævnets løbende arbejde med at fastlægge og ajourføre den officielle danske retskrivningsnorm. Men det er unægtelig svært at få øje på kandidater af en tilstrækkelig tyngde til at de vil kunne begrunde og bære en ny dansk retskrivningsreform.

Skal jeg vove et bud på den næste reform, bliver det at der ikke bliver nogen. Den seneste retskrivningsreform fra 1948 har gode udsigter til også at blive den sidste.

Artiklen her i *Mål & Mæle* er en let revideret version af sidste del af min artikel »1948-reformen – og før og efter« i artikelsamlingen *Det er korrekt. Dansk retskrivning 1948–98*. (Redigeret af Erik Hansen og Jørn Lund. Dansk Sprognævns skrifter 27. Hans Reitzels Forlag, 1998. 156 s. 148 kr.)

Henrik Galberg Jacobsen
f. 1944
seniorforsker i Dansk Sprognævn

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

*Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Tøgeby.*

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

*Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postboks 3072, 6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60*

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 158,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til:

**Mål & Mæle,
Pernille Frost, Mosevej 17, 2. th., 2860 Søborg.**

Nyt komma

– en situationsrapport fra Det Flyvende Kommakorps

»Undervisning i kommatering? Det var dog en glimrende idé, for folk er generelt rystende dårlige til at sætte komma. Selv har jeg ingen problemer, men de andre kunne godt trænge til et kursus.«

Argumentationen er klassisk, og én man ofte møder når snakken går om kommatering og tegnsætning. På den baggrund er det ikke underligt at *nyt komma*, der blev indført i 1996, har medført en stormfuld debat for og imod, en debat der kan virke komisk i betragtning af emnets art. »Kommaet er vores mindst vigtige og mest diskuterede tegn« har Dansk Sprognævns formand, Erik Hansen, sagt, men hertil kunne man jo tilføje at det trods alt er det tegn vi bruger allermost, hvorfor følsomheden for så vidt er forståelig nok.

Det er valgfrit om man vil bruge det traditionelle eller det nye komma, men i og med at Dansk Sprognævn anbefaler det nye komma, har der fra såvel offentligt som privat hold været stor interesse for at blive orienteret om de nye regler. Så stor at Dansk Sprognævn besluttede at specialuddanne 5 danskstuderende fra Københavns Universitet. Vi kalder os Det Flyvende Kommakorps og har siden foråret 1997 holdt foredrag om det nye komma for folkeskolelærere, produktionsvirksomheder, reklamebureauer, forlag mv.

Følgende artikel er ikke et decideret indlæg i debatten, men et ønske om at delagtiggøre andre i de erfaringer vi har gjort os med det nye system.

Hvorfor nyt komma?

Undersøgelser forud for indførelsen af det nye komma har vist at kun meget få håndterer det traditionelle grammatiske komma 100% korrekt. En af årsagerne er at der med det traditionelle grammatiske komma skal sættes mange kommaer. Det betyder at sætninger ofte splittes op i uhensigtsmæssigt mange små *grammatiske* enheder. Ser vi fx på sætningen i (1), er der ikke nogen meningsmæssig pointe i at sætte 4 kommaer og dermed opdele sætningen i hele 5 enheder, som man jo *skal* gøre ifølge det traditionelle system.

traditionelt komma

(1) Det eneste, der er galt, er, at jeg ikke ved, hvad jeg skal sige.

Fra vores foredragsvirksomhed har vi da også den erfaring at når folk præsenteres for sætninger som disse, så finder de at kommateringen er for voldsom i forhold til tekstens egentlige indhold og længde. Derfor udelader folk ofte kommaer når de selv skriver sætninger af denne type, hvilket naturligvis betyder at kommateringen bliver ukorrekt i forhold til de traditionelle grammatiske kommaregler.

Hjørnестenen i det nye komma er at man som hovedregel kun sætter komma efter en ledsætning og ikke før. Det vil sige at man typisk ikke sætter komma foran sætninger der indledes med *at*, *som*, *der*, *fordi* og *hv*-ord, men altid bagefter. Det betyder at man i eksemplet ovenfor kun sætter komma efter

galt fordi der her slutter en ledsætning, mens alle de øvrige kommaer undgås:

nyt komma

(2) Det eneste der er *galt*, er at jeg ikke ved hvad jeg skal sige.

Herved opdeles sætningen kun i to enheder der hver især repræsenterer en *meningsmæssig helhed*. Dette er netop pointen i det nye kommasystem: at afgrænse meningsmæssige helheder for dermed i højere grad at støtte teksters indholdsmæssige sammenhæng.

I traditionel grammatisk kommatering skal der altid sættes komma foran en ledsætning, og her ligger en anden af vanskelighederne ved det traditionelle komma. For problemet er at de færreste sætter kommaer på baggrund af en grammatisk analyse, men i stedet holder sig til en række mekaniske tommelfingerregler – de følgende er dem vi hyppigst er stødt på: »Altid komma foran ord som *hvem, hvad, hvilken, hvis* og *hvor!*« eller »Når *som* og *der* kan ombyttes, skal der altid komma foran!« og »Altid komma foran *at*«. Det giver problemer i sætninger som (3):

traditionelt komma

(3) Kan du sige mig, hvor mange af de overordentlig tiltalende mennesker der egentlig er inviteret?

Ledsætningen begynder med *hvor*, men holder man sig til sine tommelfingerregler, vil man enten sætte kommaet foran både *hvor* og *der* eller være i tvivl om hvorvidt kommaet skal placeres det ene eller det andet sted. Det problem undgår man med det nye komma, idet der som sagt ikke skal være komma foran en ledsætning:

nyt komma

(4) Kan du sige mig hvor mange af de overordentlig tiltalende mennesker der egentlig er inviteret?

Hvordan undervise i det nye komma?

Det er således ikke kun det nye kommasystem der nødvendiggør et kendskab til grammatiske grundbegreber, som det ellers mange gange er fremført i debatten. Også brugere af det traditionelle grammatiske komma burde ideelt set have et vandtæt grammatisk fundament, men vores erfaring er at det netop er her det halter. Folk er simpelthen ikke trænede i og vant til at tænke over det de skriver, fra en grammatisk synsvinkel og bliver derfor ofte afskrækkede af et grammatisk vokabular.

Derfor gør vi i vores foredrag meget ud af at give en lang og grundig indføring i basal sætningsgrammatik: hvad er en sætning, hvad er en helsætning, og hvad er en ledsætning – og hvordan skelner man mellem en helsætning og en ledsætning? Først derefter præsenterer vi tommelfingerregler og genveje til hurtigt at se om en helsætning indeholder en ledsætning, og hvor denne slutter – netop for at undgå at den nye kommatering ender med at blive lige så mekanisk som den traditionelle.

Generelt oplever deltagerne da også indføringen i grammatik som en positiv udfordring: Når man har lært sætningsgrammatikken, har man også fået en bedre forståelse af sprog og af sammenhængen i det man skriver. Kommaerne giver pludselig mening! Hertil kan man tilføje at det er en fordel at man ikke er helt fremmed over for grammatiske begreber hvis man senere får brug for sproglige opslagsværker.

Sætningsanalyse og kommatering

Fakta om nyt komma

- Det nye komma blev indført med Retskrivningsordbogen i 1996.
- Det er valgfrit om man vil bruge det traditionelle eller det nye komma.
- Eksempler på brugere af det nye komma:
Ud og Se, Rådet for større færdselssikkerhed, Ombudsmandens kontor, *Frie Grundskoler* (privatskolernes blad), *EMIL* (Weekendavisens tillæg om P1), Danske Ingeniørers Efteruddannelse, BG Bank, Esbjerg Kommune, *Magisterbladet*, H:S (Hovedstadens Sygehusfællesskab) samt *Indre Missions Tidende* og *Vagttårnet*.
- For videre læsning, se fx:
 - *Det nye komma. Regler og opgaver*. Af Morten Overgård Nielsen, Gyldendal, 1996.
 - Retskrivningsordbogen. Dansk Sprognævn, Aschehoug, 1996.
 - *Stop en halv! – om det nye komma*. Af Anne Katrine Lund & Marianne Lund, Gad og Grafisk, 1996.
 - *Sæt nyt komma*. Af Henrik Galberg Jacobsen, Dansk lærerforening, 1996.
 - *Sætning, komma – kommasætning*. Af Erik Hansen og Kirsten Rask, Hans Reitzels Forlag, 1998.
- Det Flyvende Kommakorps:
Kontaktperson: Anne Riber Petersen, Dansk Sprognævn, Njalsgade 80, 2300 København S. Tlf.: 35 32 89 83. E-post: anriber@coco.ih.ku.dk.

læres i vid udstrækning ved *learning by doing*, og det har vi forsøgt at tilgodese i vores foredrag, i den udstrækning tiden tillader det. Vi gennemgår forskellige øvelser hvor deltagerne har mulighed for at afprøve teorien i praksis afsnit for afsnit, og hvert foredrag afsluttes med 30-40 sætningsøvelser og længere autentiske tekststykker.

For de deltagere der er helt hjemme i traditionel grammatisk kommatering eller er vant til at arbejde grammatisk med sproget, er det nye komma ikke noget stort problem, men det er som nævnt også de færreste. Udover særeglerne for det nye komma har vi i foredraget valgt også at gennemgå et par af de regler der er fælles for begge kommasystemer, fx komma mellem helsætninger og komma mellem sideordnede adjektiver, og det er absolut ikke regler der sidder på rygmarven hos alle. Det resulterer ofte i en vis frustration blandt deltagerne efter et foredrag: »Nu er vi meget mere forvirrede end før!« og »Hvorfor er der indført et nyt system der er så svært?« Til det er der to ting at sige. For det første er en række af de sværeste regler ret beset ikke nye, men gælder også i det traditionelle kommasystem. For det andet er ønsket om at ville tilegne og tilvænne sig et nyt kommasystem på bare tre timer nok at skyde over målet; især når det er i konkurrence med et system som folk har brugt hele deres skolegang på at lære – uden dog dermed at mestre det fuldstændigt.

Reaktioner

Det er altid svært at ændre vaner. Den modvilje vi af og til støder på i forhold til det nye komma, har således sjældent noget med selve systemet at gøre, men hviler i de fleste tilfælde på en irritation over pludselig at skulle gøre tingene

på en anden måde end man er vant til. Desuden ser den nye kommatering decideret forkert ud for hærdede brugere af det traditionelle grammatiske system, de føler sig forstyrret af alle de kommaer der *ikke* står der. Til gengæld oplever vi altid en stor forståelse og velvilje over for de argumenter der ligger bag det nye system, og for sprogbrugere der har været irriterede over de mange traditionelle grammatiske kommaer, er det en gave at få et formaliseret system at læne sig op ad.

Hvis vi et øjeblik skal dvæle ved nogle af de spontane ankepunkter vi møder når vi holder foredrag, kan vi fremhæve følgende 3:

1) Det første ankepunkt går på hvorfor de to følgende sætninger skal kommateres forskelligt blot fordi ledsætningen *hvis jeg har tid* i det andet eksempel er rykket op forrest i sætningen:

nyt komma

5a Jeg vil gerne deltage hvis jeg har tid.

5b Hvis jeg har tid, vil jeg gerne deltage.

Det er nu slet ikke så tosset: Hovedbudskabet eller hovedvægten i sætninger ligger i helsætningens verbal, i eksemplerne ovenfor: *vil*. Så længe man ikke er nået til dette verbal, svæver sætningens betydning fortsat i det uvisse, og meningen er svær at holde sammen på: *Hvis jeg har tid* – ja, hvad så? Omvendt er det sådan at er man først blevet introduceret til helsætningsverbalet, så har man en kernebetydning som resten af sætningen, fx med underordnede ledsætninger, kan kobles på: *Jeg vil gerne deltage* – dér har man fået serveret hovedbudskabet, og de forbehold, betingelser eller hvad

der nu kan komme på tale i de efterfølgende ledsætninger, har et fast ankerpunkt. På den måde er det fornuftigt og læservenligt at afgrænse foranstillede ledsætninger med et komma fordi man i disse tilfælde har brug for en pause; nøjagtig som man ser det i brugen af de såkaldte ekko-ord, der »samler op« på ledsætningen og knytter den sammen med helsætningsverbalet:

nyt komma

5c Hvis jeg har tid, *så* vil jeg gerne deltage.

eller

5d Den gamle dame som vi mødte nede i parken, *hun* er min faster.

5e At det er svært at sætte komma, *det* er en sandhed med modifikationer.

2) Det andet ankepunkt drejer sig om sætninger af typen: helsætninger med en relativsætning placeret midt i:

nyt komma

(6a) Den mand der går derovre, er min fætter.

Hvor det nye komma kun sættes *efter* relativsætningen *der går derovre*, ville en traditionel grammatisk kommatering afgrænse den på begge sider:

traditionelt komma

(6b) Den mand, der går derovre, er min fætter.

Relativsætningen behandles her som ethvert andet indskud, som man – i princippet – kan tage ud af helsætningen. Forbindelsen mellem subjektets kerneled *Den mand* og verbalet *er* synes således bevaret uden om den ledsætning der indledes med *der*. For

mange sprogbrugere virker det derfor direkte stødende at nøjes med komma efter ledsætningen fordi det føles som en grov adskillelse af subjekt og verbal. Hertil kan man så sige at man til gengæld ikke sætter et komma midt i et enkelt sætningsled, nemlig subjektet (*Den mand der går derovre*), men lader det stå som en enhed for sig.

3) Som det tredje ankepunkt skal nævnes et område i det nye komma som vitterligt kan forekomme svært, nemlig det pludselig at skulle til at skelne mellem bestemmende relativsætninger (7a) og parentetiske/ikke-bestemmende relativsætninger (7b) og kun sætte komma foran sidstnævnte:

nyt komma

(7a) De problemer som har stået på den sidste måned, er nu blevet løst.

(7b) Alle problemerne på arbejdspladsen, som jo havde stået på i månedsvis, blev løst.

Sondringen er en logisk følge af systemet: man skal ikke sætte komma foran en ledsætning, fx en relativsætning, men der skal fortsat komma omkring parentetiske dele – og de kan jo også have form som relativsætninger. Det betyder at man skal tænke sig om når man skriver. Man bliver nødt til at vurdere om relativsætningen er med til at udpege/bestemme det led den knytter sig til, som i 7a (Hvilke problemer? De problemer som har stået på den sidste måned), eller om den ikke er det, som i 7b (Hvilke problemer? Alle problemerne på arbejdspladsen).

I det nye system er der således tilfælde hvor man fortæller noget med sine kommaer:

nyt komma

(7c) Syrenerne(,) som vi plantede i foråret, er gået ud.

Denne sætning kan betyde to forskellige ting. *Med* komma fortæles der at alle syrenerne er gået ud. Relativsætningen er beskrivende, ikke bestemmende. *Uden* komma fortæles der at vi også har plantet syrener på andre tidspunkter, men at det kun er dem som blev plantet i foråret, der er gået ud. Relativsætningen er i dette tilfælde bestemmende – bestemmende for hvilke syrener der er tale om.

Netop dette aspekt, at man kan fortælle noget med sine kommaer, er der meget delte meninger om. For de sprogbrugere der skal kunne skrive korrekt, men i øvrigt ikke har sproget som emne for deres arbejde, kan det virke som en unødigt forhindring at skulle bruge tid på semantiske vurderinger frem for mekanisk at kunne afgøre hvad der er rigtigt, og hvad der er forkert. Andre, derimod, betragter det som en absolut forbedring at kommateringen nu kan bidrage aktivt til det budskab man vil lægge frem.

Er det nye komma et bedre komma?

Spørgsmålet om hvorvidt det nye komma er bedre end det traditionelle komma, er vel det essentielle spørgsmål i kommadebatten, og det er da også ét vi møder gang på gang når vi holder foredrag. Men det skinner igennem at folk sjældent har gjort sig klart på hvilket grundlag de egentlig spørger. Sagt med andre ord: et bedre komma i forhold til hvad? Er det nemmere at lære? Er det nemmere at forklare? Er det nemmere at bruge? Er det et mere »sprogæstetisk« komma? Er det mere funktionelt?

– og hvilket af disse spørgsmål skal i sidste ende veje tungest?

Det er jo indlysende at behersker man det traditionelle komma, ja, så er det da besværligt at skifte til et nyt system, men som sagt viser erfaringen jo at meget få sprogbrugere tilhører denne privilegerede gruppe. For elever der begynder i folkeskolen, vil vanen med det traditionelle grammatiske komma naturligvis ikke virke som en forstyrrende faktor. Om det nye komma så er sværere at lære helt fra begyndelsen, er en pædagogisk diskussion som er for omfattende at tage op her, og som i sig selv fortjener en artikel. Men fakta er at det nye komma hviler på fuldstændig samme grammatiske fundament som det traditionelle komma, og at reglerne for de to systemer i vid udstrækning er de samme. For os at se må det afgørende spørgsmål imidlertid være: Hvad er kommaets funktion i skriftsproget? Det er at støtte læsningen ved at opdele tekster i overskuelige enheder, men samtidig bevare deres indholdsmæssige logik. Og på den baggrund mener vi at det nye komma er et væsentligt bedre komma end det traditionelle.

Det Flyvende Kommakorps
Nikolaj Elf
Laurids Fahl
Celine Haastrup
Kirsten Nordentoft
Anne Riber Petersen

Løsninger til kommatesten

(Ledsætninger er kursiverede)

- 1 *Når solen står op*, slutter dansen.
[komma efter ledsætning]
- 2 Se alle mågerne *der sidder derovre på molen*.
[ikke komma foran ledsætning]
- 3 Det *at forholdene nu er usikre*, betyder ikke *at situationen i det lange løb er uholdbar*.
[ikke komma foran ledsætning & komma efter 1. ledsætning]
- 4 Husk at medbringe de papirer *der skal udfyldes*, samt penge og pas.
[ikke komma foran ledsætning, men efter]
- 5 *Vil du med*, så ring!
[komma efter ledsætning]
- 6 Eleverne, *der alle havde uniform på*, vandrede hånd i hånd ned ad gaden.
[komma omkring parentetisk/ikke-bestemmende relativsætning]
- 7 Efter at have bestået sin sidste eksamen gik han på bar.
[kun én sætning]
- 8 Vi mener ikke *der er nogen grund til at understrege dette yderligere*.
[ikke komma foran ledsætning]
- 9 Hende *der kommer der*, tror jeg nok jeg kender.
[ikke komma foran ledsætning & komma efter 1. ledsætning]
- 10 Det nye komma er i realiteten lige så grammatisk, og på nogle punkter også lige så mekanisk, som det traditionelle.
[komma omkring selvstændig, præciserende del]

Valte, se skalte

Om stærke ordpar

Sven Plovgaard fra Roskilde genfandt for nylig en ca. 45 år gammel liste over danske ordpar af typen *næb og kløer*, *rub og stub*, *revl og krat*, *stok og sten*, *mål og med*, *skalte og valte*, *mål og mæle*, *år og dag*. Listen på 101 ordpar blev til under en sproglig gætteleg ved familiebordet. Sven Plovgaard spørger, om disse ordpar har en særlig betegnelse og opfordrer i øvrigt Mål & Mæle til at give en sammenhængende omtale af denne iøjne- og ørefaldende udtryksform. Den opfordring tager jeg så op her.

Forstærkerordpar

I redaktionen kender vi ikke nogen særlig betegnelse for sådanne faste ordpar. Man kan kalde dem faste ordpar eller *forstærkerordpar*, eller *kollokationsgeminater* hvis det skal lyde fint, dvs. faste ordforbindelser af fordoblingstype. Ordbog over det Danske Sprog kalder nogle af dem for 'tautologiske forbindelser', dvs. dobbeltkonfektforbindelser. Jeg går ind for at kalde dem forstærkerordpar, fordi deres typiske *funktion* er at forstærke hinanden. Det er stærkere at sige, at man gjorde noget i *huj og hast*, end at man blot gjorde det i hast. I *huj og hast* betyder i et vældigt hastværk. Tilsvarende kan en nabo, der larmer nat og dag, være betydelig mere generende end en, der larmer hver dag eller måske endda hele tiden.

Ét og det samme-typen

Man kan dele ordparrene i to hoved-

grupper efter graden af betydningsfællesskab mellem de to ord i hvert par. I mange tilfælde er der tale om en tilsyneladende dobbeltkonfekt (tautologier), *fred og ro*, *land og rige*, *møje og besvær*, *huj og hast*, *ak og ve*. Det gælder også par med forstenede ord, såsom *uden mål og med*, *skalte og valte*, *hip som hap*, *revl og krat*. For eksempel betyder ordet *med* i *uden mål og med* også 'mål'; det findes stadig i *øjemed*.

I denne type forstærkerordpar kan man udelade det ene af ordene, men kun hvis man samtidig sætter *fuldstændig* eller *meget* foran det andet. *Uden mål og med* kan således betydningsmæssigt erstattes af *fuldstændig uden mål*, i *fred og ro* svarer til i *fuldstændig ro*, og *nærved og næsten* vil sige *meget nærved*.

Der er således ikke tale om den rene dobbeltkonfekt; ordparrene erstatter en sikkert mindre elegant forstærkerkonstruktion. Man kan sige *revl og krat* i stedet for mere gumpetunge udtryk som fx *det hele uden undtagelse* eller *alt sammen inklusive de mindste stumper*.

Det ene og det andet-typen

En anden slags forstærkerordpar kunne kaldes komplementordpar eller yin og yang-ordpar. Det er typen både *her og der*, *dag og nat*, *stort og småt*, *lyst og nød*, *dette og hint*, *dit og dat*, *alfa og omega*, *tid og evighed*, *liv og død*. Det er ordpar, som er komplementære; de udelukker gensidigt hinanden, men danner tilsammen et hele. *Her og der*

kan fortsættes med *og allevegne*; *nat og dag* er virkelig 'hele tiden'; *i lyst og nød* dækker alle tilskikkelser, *stort og småt* og *dette og hint* er så sandelig 'det hele'.

Funktionen af denne partype er at understrege, at det hele er med. Det er noget lidt andet end i den ovennævnte partype, hvor meningen var 'vældig meget' af en ting. Og derfor giver det mening at behandle de to typer hver for sig fra et betydningsmæssigt synspunkt.

Det ene og det andet-parrene omfatter også par, hvor leddene ikke har ligefrem komplementær betydning, men dog tilhører samme helhed. Det kan være en fysisk helhed, fx *over hals og hoved*, *over stok og sten*, *med næb og klør*, *vind og vejr*, eller en begrebsmæssig helhed *ret og rimeligt*, *bod og bedring*, *arv og eje*.

Fyndord

Stilistisk set er forstærkerordparrene fyndord (se Mål & Mæle årg. 15 nr. 3, og årg. 16 nr. 2). De er korte, betydningsmæssigt slagkraftige enheder med stærktryk på hvert af leddene og med lydlige ligheder mellem leddene, hyppigst bogstavrim: *uden mål og med*, *vind og vejr*, *bastet og bundet*, *dit og dat*, *spinke og spare*, *fiks og færdig*. Der er sandelig også enderim, *hviske og tiske*, *hulter til bulter*, *sus og dus*. Desuden er der et begrænset antal, som indholdsmæssigt er så gode eksempler på gensidig forstærkning af leddene, at de har opnået status af faste forbindelser, selv om de ikke også har lydlige ligheder, *fryd og gammen*, *både i pose og sæk*, *røv og gulvsand*, *år og dag*.

Forsteninger

Der er jo ikke mange ordpar, som både betyder det samme, eller som er kom-

plementære, og som endda lyder ens. Derfor passer danskerne på dem, der er, ved at bruge dem. Det betyder, at nogle ord overlever i forstærkerordpar, men kun som en del af et par, ikke som selvstændige ord. Det gælder fx *med* i *uden mål og med*, for *gammen* i *fryd og gammen* og for både *hulter* og *bulter*.

Ordene er forstenede i vendingerne, og derfor ligner de fremmedartede fossiler, når de bliver hugget ud af den nysgerrige sprogbruger. Der er noget at lægge mærke til her for den sprogligt opmærksomme.

Beskrivende sætningsled

Grammatisk set er materialet til forstærkerordparrene altid to ord af samme ordklasse. I langt de fleste tilfælde er det to substantiver, men det kan også være verber, *skalte og valte*, *spinke og spare*, adjektiver, *fiks og færdig*, *godt og vel*, *rask og rørig*, adverbier, *hist og pist*, *her og der*, og interjektioner, *ak og ve*. Bindeleddet er næsten udelukkende *og*; men der er også *hip som hap* og *hulter til bulter* (fra plattysk *Hulter de Bulter*).

Eftersom ordparrene er forstærkende udtryk, bruges de som regel i beskrivende sætningsled, snarere end som sætningssubjekt. Parrene med to substantiver, det er de fleste, optræder typisk som styrelse for en præposition, *hun levede i sus og dus*, *Olsens kom altid af sted over hals og hoved*, *til syvende og sidst klarede de med møje og besvær sagen i fred og fordragelighed*. En anden hovedanvendelse er subjektspredikat, *døren er vind og skæv*, *alt var klappet og klart*, *fikst og færdigt*.

Oprindelse

Det er et helt forskningsarbejde i sig selv at finde ud af, hvor forstærkerord-

parrene kommer fra. Jeg har slet ikke gjort hele det arbejde, kun taget nogle stikprøver, så der er sikkert mange gode historier, som venter på at blive skrevet om disse ordpar.

På den ene side viser stikprøverne, at der er mange gode gamle danske (fællesnordiske) ord i brug i forstærkerordparrene, *tit og ofte, vind og vejr, stok og sten, år og dag, røv og gulvsand*. Men på den anden side viser stikprøverne også, at en meget stor del af ordparrene også findes på tysk og at de i mange tilfælde med sikkerhed er lån fra tysk, især plattysk. En anden del er sandsynligvis nydannelser uden lange rødder. *Tit og ofte* findes helt til-

bage til fællesnordisk, og *vind og vejr* har været brugt i hvert fald af Christian IV (Guds Vejr og Vind skrev han). Men *over stok og sten* har en parallel på tysk og er nok et lån. *Mellem år og dag* betød i 1800-tallet 'i løbet af et år eller så', egentlig fra én dag til den samme dag året efter. Hvornår *både år og dag* først er brugt i betydningen 'meget, meget længe', ved jeg ikke. Kaj Bom omtaler *røv og roulade* i sin slangordbog, men ikke *røv og gulvsand*, så det er måske nyt som udtryk for noget værdiløst eller som et ærgerligt udråb. Jeg kan ikke se nogen grund til, at der ikke skulle komme nye ordpar til, eller at gamle ikke skulle optræ-

ak og ve!
 alfa og omega
 (til) arv og eje
 (vedgå) arv og gæld

bastet og bundet
 bimle og bamle
 (love) bod og bedring
 (med) brask og bram
 (i) bund og grund
 (med) bål og brand

dag og nat
 dit og (eller) dat
 ditten og (eller) datten
 død og kritte!

fed og forædt
 fedt og flomme
 fiks og færdig
 fis og ballade
 (i) flok og følge
 folk og fæ
 fred og ro
 fred og fordragelighed
 fri og frank
 fri og frels

fryd og gammen
 (med) fynd og klem
 fyr og flamme

gods og guld
 godt og vel
 gud og hvermand
 gråd og tænders gnidsel

(over) hals og hoved
 hals- og håndsret
 (i) handel og vandel
 her og der
 her og hisset

hid og did
 hilsen og håndslag
 hip som hap
 hist og pist
 histop og herner
 (med) hud og hår
 hug- og stikfast
 (i) huj og hast
 hulter til bulter
 (gå fra) hus og hjem
 hvis og hvis
 hviske og tiske
 hvordan og hvorledes

høj og lav
 (som det sig) hør og bør

ja og amen

klappet og klar
 knap og nap
 kort og godt
 kort og knapt
 (på) kryds og tværs
 (lyse i) kuld og køn
 kvit og frit
 kys og klap

land og rige
 (stå) last og brast
 lige på og hårdt
 (med) list og lempe
 liv og død
 (med) liv og lyst
 (i) lod og vage
 lov og ret
 (på) lykke og fromme
 (med) lys og lygte
 (i) lyst og nød
 (få) læst og påskrevet
 løjer og langkål

de med nye betydninger. Det er i givet fald en produktiv leddannelse.

Udtryk der ligner

Selvfølgelig er der mange udtryk, som ligner forstærkerordpar uden at være det. Det gælder *plat* og *kroner*-typen, fx *kjole* og *hvidt*, *ret* og *vrang*, *nål* og *tråd*, *fer* og *not*, *hjul* og *stejle*, *Gøg* og *Gokke*, *country* og *western*. Det er sammenhørende par, som har en særlig betydning, når de optræder sammen, men som dog ikke forstærker hinanden. Desuden er der et metaforisk udtryk som *pot* og *pande* ('bonkammerater'). Og der er *af* og *til*-typen: *nu* og *da*, *(i) ny* og *næ* og *hist* og *her*. Struk-

turen er den samme, men der er ingen forstærkervirkning. *Hist* og *her* er netop ikke 'allevegne', men kun nogle få steder.

Et udvalg

Listen herunder består af de fleste af Sven Plovgaards udtryk suppleret med Retskrivningsordbogens tilsvarende dobbeltudtryk. Listen er bare en smagsprøve, den er langt fra komplet.

Carsten Elbro, f. 1955
professor i læsning
Københavns Universitet

løst og fast
(med) løvefødder og
gesvejsninger
magt og vælde
mand og mus
(i) medgang og modgang
mod og mandshjerte
(i) mulm og mørke
mur- og nagelfast
(med) møje og besvær
(på) må og få
(uden) mål og med
mål og mæle

navn og rygte
nul og niks
næb og klør
nærved og næsten
(i) nød og betryk
(med) nød og næppe

pik og pak
pis og papir
pomp og pragt
pose og sæk
(til) punkt og prikke

rad og række
rask og rørig
(alt hvad) remmer og tøj
(kan holde)
ret og rimeligt
ret og skel
revl og krat
ro og mag
rub og stub
ry og rygte
røgt og pleje
røv og gulvsand
råd og dåd

skalte og valte
(komme til) skelsår og
alder
skidt og kanel
skik og brug
skæg og ballade
slid og sløb
spinke og spare
(til) spot og spe
(over) stok og sten
store og små
(i) storm og stille
stort og småt

sund og rask
(i) sus og dus
syg og dårlig
syn og skøn
(til) syvende og sidst
sæd og skik
sønder og sammen
takt og tone
tant og fjas
tid og lejlighed
tid og evighed
(i) tide og utide
(på) tro og love
(i) tykt og tyndt

udbo og indbo

ve og vel
(gå fra) vid og sans
vind og skæv
vind og vejr
vinter og vår
våben og værge

ævl og bævl
ævl og kævl
år og dag

Sprogviden

Sæt nyt komma i de følgende sætninger:

- 1 Når solen står op slutter dansen.
- 2 Se alle mågerne der sidder derovre på molen.
- 3 Det at forholdene nu er usikre betyder ikke at situationen i det lange løb er uholdbar.
- 4 Husk at medbringe de papirer der skal udfyldes samt penge og pas.
- 5 Vil du med så ring!
- 6 Eleverne der alle havde uniform på vandrede hånd i hånd ned ad gaden.
- 7 Efter at have bestået sin sidste eksamen gik han på bar.
- 8 Vi mener ikke der er nogen grund til at understrege dette yderligere.
- 9 Hende der kommer der tror jeg nok jeg kender.
- 10 Det nye komma er i realiteten lige så grammatisk og på nogle punkter også lige så mekanisk som det traditionelle.

Løsninger på side 27